
Cysterskie kamienie graniczne z ogrodu klasztornego w Krzeszowie

W poprzednim numerze pisma „Na Szlaku” opisywałem cysterski kamień graniczny, który wyeksponowany jest dziś w Mauzoleum Piastów Śląskich w Krzeszowie. Warto zauważyć, że w miejscowości tej znajduje się więcej tego typu kamieni.

Kolejne takie słupki graniczne odnajdziemy w ogrodzie klasztornym. Od lat znane są one osobom interesującym się tego typu obiektami, np. Iwona i Andrzej Scheer umieścili je w swoim wykazie cysterskich kamieni granicznych, który opublikowano w 1987 roku. Miały być one ustawione „za bramą ogrodu klasztornego (klauzura)”, wymiary prawego kamienia to 88x32x22 cm, lewego 83x33x22 cm, a wyryte na nich numery to odpowiednio 562 i 565. Opisać je miano 24 września 1983 roku¹.

Dostęp do nich jest dość utrudniony, gdyż ustawiono je w ogrodzie otoczonym wysokim murem i objętym klauzurą. W sprawozdaniu z IV Biesiady Pokutnej w Krzeszowie, czyli spotkania osób interesujących się tego typu obiektami, wspomniano:

Niestety, z powodu zamkniętej bramy, nie udało się zaliczyć dwóch dalszych kamieni granicznych, położonych na terenie ogrodu przyklasztornego².

Także Witold Komorowski zauważa, że są one „trudno dostępne dla zwiedzających”³. Wspominał mi niegdyś, że sam zdjęcia tych kamieni wykonał podczas Europejskiego Spotkania Młodzieży w Krzeszowie, które odbywało się w sierpniu 2010 roku. Wówczas to ogrody były otwarte, gdyż znajdowały się tu pola namiotowe.

We współczesnych opracowaniach niemal nie sposób

In verschiedenen Stellen des Gartens wurden drei altgrüßfauer Grenzsteine, die bis vor kurzem an einem Kammweg an der böhmischen Grenze gestanden hatten und dort längst durch zeitgemäße ersetzt worden waren, als Bierstücke eingeseht. Sie tragen in barocker Meißelarbeit die Initialen des Abtes Innocenz Fritsch und die Jahreszahl 1727, haben also über 100 Jahre lang die einstige Grenze des Grüßfauer Stiftslandes gehütet.

Wzmianka w kronice klasztornej dotycząca kamieni granicznych

natrafić na wzmianki o wcześniejszych losach tych obiektów. Jedynym znanym mi wyjątkiem jest opublikowany w 2013 roku artykuł Krystiana Michalika, w którym znalazł się następujący fragment:

W 1938 r. w ogrodzie ustawiono trzy, stare, krzeszowskie kamienie graniczne z inicjałami opata Innocentego Fritscha – IAG i rokiem 1727 oraz posiadały wizerunek mitry opackiej i pastorału⁴.

Po przeczytaniu tej wzmianki zapytałem autora o źródło takich informacji. Z przesłanej mi odpowiedzi dowiedziałem się, że napisano o tym w kronice klasztoru krzeszowskiego z 1938 roku, jaka znajduje się w zbiorach sióstr benedyktynek⁵. Kilka dni później otrzymałem też zdjęcie interesującego mnie fragmentu kroniki, gdzie wspomniano:

W niektórych miejscach ogrodu zostały umieszczone, jako elementy ozdobne, trzy starokrzeszowskie kamienie graniczne, które do niedawna stały przy biegnącej górkim grzbietem drodze na granicy czeskiej. Noszą one wyryte barokowym dłutem inicjały opata Innocentego Fritscha oraz rok 1727, tak więc przez przeszło sto lat strzegły granic ziem klasztoru krzeszowskiego⁶.

Wydaje się, że dwa z tych kamieni w dalszym ciągu stoją tam, gdzie je ustawiono w 1938 roku. Znajdziemy je po obu stronach bramy prowadzącej z ogrodu klasztornego na ul. Świętej Jadwigi Śląskiej. Pomiędzy

Kamienie graniczne ustawione przed bramą w ogrodzie klasztornym. Wszystkie współczesne zdjęcia: Marian Gabrowski, sierpień 2024 roku

Kamień ustawiony po lewej stronie bramy

Kamień ustawiony po prawej stronie bramy

nimi nigdyś zapewne wiodła droga, którą można było dostać się do ogrodu. Jednakże brama ta ma wymiary uniemożliwiające przejazd większym pojazdom, dlatego też współcześnie używany jest inny wjazd, zlokalizowany w odległości niecałych 50 metrów.

W dalszej części tekstu będę posługiwał się określeniami kamień prawy i lewy, przy czym strony te dotyczą sytuacji, gdy na bramę patrzymy z wnętrza ogrodu.

Zmierzona przeze mnie wysokość, szerokość i grubość kamienia lewego to 60×32×22 cm, w przypadku prawego wymiary wynoszą odpowiednio 57×32×21 cm. W stosunku do przywołanych wcześniej pomiarów z 1987 roku widać drobne odchyłki dotyczące grubości i szerokości, które mogą wynikać z odmiennego miejsca pomiaru. Jednak zmierzone przeze mnie wysokości są zdecydowanie mniejsze, w przypadku lewego o 23 cm, natomiast prawego aż o 31 cm. Czyżby Iwona i Andrzej Scheer w swoim wykazie podali wysokość kamieni wraz z ich częścią podziemną, czyli po ich wykopaniu? Wydaje mi się to jak najbardziej prawdopodobne, gdyż całkowita wysokość innych znanych mi kamieni z 1727 roku zbliżona jest właśnie do 90 cm (np. kamień z muzeum w Kamiennej Górze mierzy 95 cm⁷, natomiast muzeum w czeskim mieście Žacléř ekspozuje kamień o wysokości 91 cm⁸).

Na przedzie każdego z kamieni znajdują się ozdobne wypukłe inicjały IAG, będące skrótem od łacińskich wyrazów *Innocentius Abbas Grissoviensis*, czyli *Innocenty opat krzeszowski*. Poniżej znajduje się pastorał z mitrą, a na samym dole data 1727. Choć zapewne w zamierzeniu kamienie miały być takie same, to widać wyraźnie, że każdy z nich ma nieco odmienne płaskorzeźby.

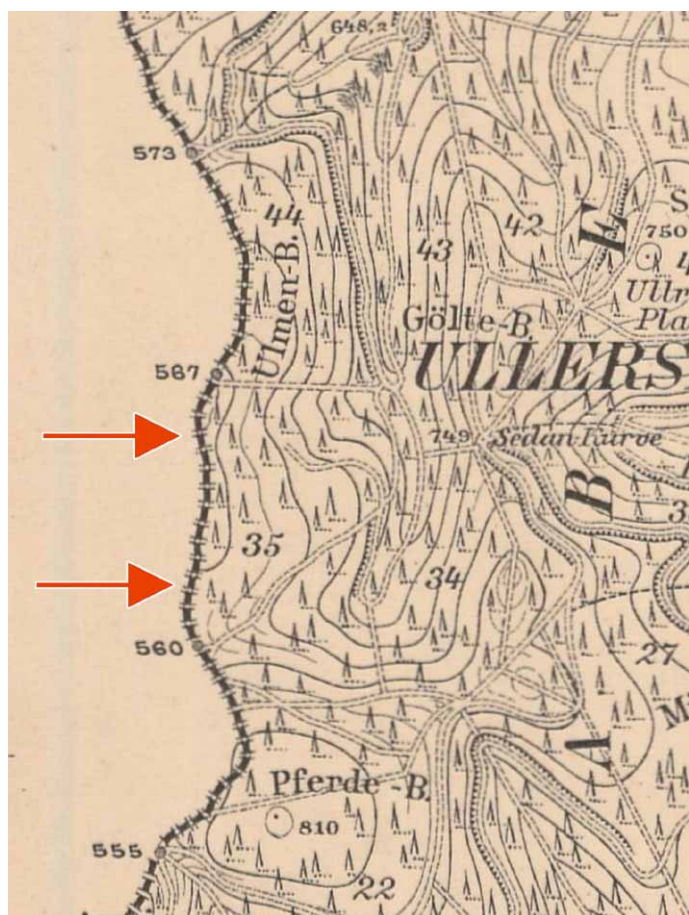
Liczba 565 wyryta na lewym kamieniu

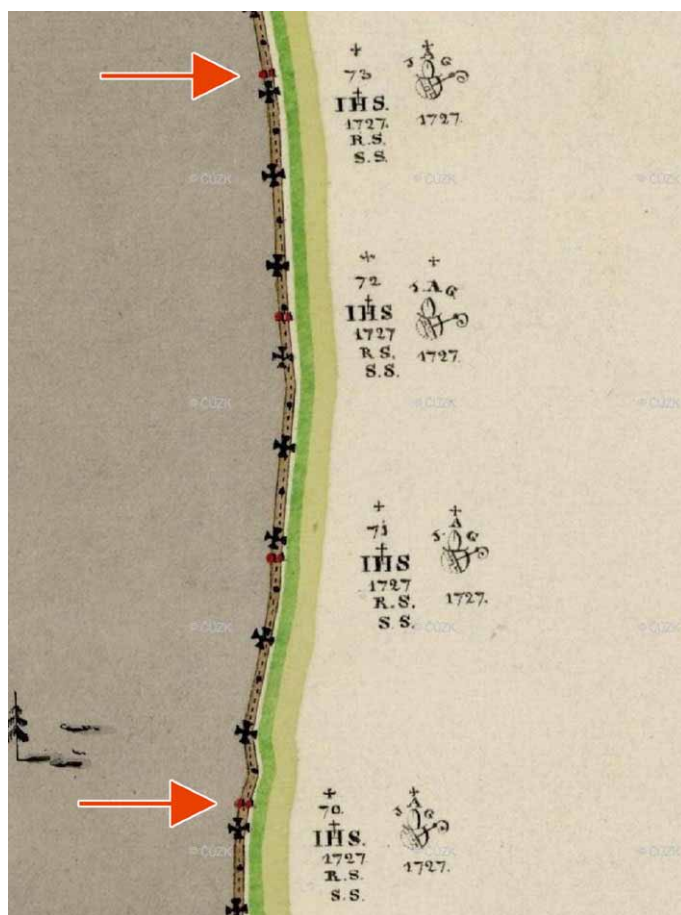
Prawy kamień z wyrytą liczbą 562 oraz literą P

Na szczycie słupków znajdują się typowe dla znaków granicznych krzyże, tutaj zbudowane z linii o długości 14 cm. Z prawej strony każdego kamienia wyryte są numery porządkowe: na lewym kamieniu jest to liczba 565, natomiast na prawym liczbę 562 uzupełniono umieszczoną poniżej literą P.

Numery te pozwalają na ustalenie miejsca, z którego kamienie te trafiły do ogrodu klasztornego. Kamienie z 1727 roku pierwotnie ustawiono na grzbiecie Gór Kruczych, gdzie rozdzielały dobra cystersów z Krzeszowa i ziemie jezuitów z Žacléřa. W późniejszym czasie dokładnie w tym samym miejscu przebiegała granica prusko-austriacka, a zakonne nigdyś kamienie zaadaptowano do roli słupków wyznaczających granicę państwową. W któryś momencie zostały one też ponumerowane, a kolejne numery wyryto z boku kamieni.

Fragment archiwalnej mapy topograficznej z zaznaczoną przybliżoną lokalizacją kamieni 562 i 565

Fragment archiwalnej mapy katastralnej z zaznaczoną lokalizacją kamieni przeniesionych do ogrodu klasztornego. Źródło: ags.cuzk.cz/archiv

Z archiwalnej mapy *Meßtischblatt*⁹ wynika, że kamienie o numerach 562 i 565 zlokalizowane były pomiędzy szczytami noszącymi nazwy *Pferde Berg*, czyli dzisiejszą górą Końska¹⁰, a *Ulmen Berg*, czyli górą Jaworowa¹¹.

Interesującą zagadką jest znaczenie wyrytej na jednym z kamieni litery P. Takie samo oznaczenie można odnaleźć także na innych cysterskich słupkach granicznych z 1727 roku. Zygmunt Sarnecki w opisie kamieni z Ulanowic wspominał przed laty:

Odnalezione kamienie mogły służyć za słupy graniczne jeszcze po 1945 roku, o czym świadczy wyryta litera „P”¹².

Autor ten nie wiedział, kiedy ulanowickie kamienie trafiły tam z granicy państwowej, dlatego też podejrzenie takie mogło być uzasadnione. Jednak w przypadku opisywanego tu kamienia z Krzeszowa wiadomym jest, że znajduje się on tu już od 1938 roku. Z tego powodu zdecydowanie należy wykluczyć możliwość, że litera P mogła być skrótem od wyrazu Polska.

Jednak podejrzenie, że litera ta oznacza zaczynające (czy też kończące) się tu państwo, wydaje mi się jak najbardziej prawdopodobne. Wszak na współczesnych znakach granicznych znajdujemy po czeskiej stronie literę C, a po polskiej literę P. Co ciekawe, na wielu z nich litera P powstała poprzez dorobienie ogonka literze D, która znajdowała się niegdyś po stronie niemieckiej (niem. *Deutschland*). Natomiast na kamieniu z granicy prusko-austriackiej litera P umieszczona byłaby po stronie Prus (niem. *Preussen*).

Przy czym zastanawiać może brak drugiej litery (zapewne Ö), jaka analogicznie powinna być umieszczona po stronie austriackiej (niem. *Österreich*). Wydaje mi się, że jestem w stanie to wytłumaczyć.

Spójrzmy na jeszcze starszą mapę granicy, powstałą zaledwie 31 lat po sekularyzacji krzeszowskiego klasztoru¹³. Według moich ustaleń kamienie o numerach 562 i 565 opisano tu, zgodnie z wcześniejszą numeracją, liczbami 70 i 73. Widać tu wyraźnie, że wzdłuż drogi granicznej kamienie ustawione były parami. Te po stronie czeskiej miały mieć herb jezuitów (litery IHS zwieńczone krzyżem), datę 1727 oraz litery RSSJ – zapewne są to błędnie odczytane litery RSSJ (*Residentia Schatzlariensis Societas Jesu*). Natomiast po stronie pruskiej ustawiono kamienie z literami JAG (w tamtych czasach litery I oraz J stosowano zamiennie), datą 1727 oraz herbem opactwa krzeszowskiego z pastorałem i mitrą. Herb taki wykuty jest na kilku większych,

zachowanych do dziś kamieniach granicznych, które opiszę w dalszej kolejności. Na znakach przed bramy klasztornej widzimy jedynie pastorał i mitrę.

Moim zdaniem, w późniejszym czasie, gdy kamienie te wykorzystano jako znaki na granicy państwowej, nie we wszystkich parach zachowały się oba słupki. Wówczas istniejący kamień otrzymywał jedynie numer porządkowy. Natomiast w miejscach, gdzie dwa znaki stały po obu stronach drogi granicznej, otrzymywały one wprawdzie ten sam numer, ale uzupełniony literami P i Ö.

Co ciekawe, tego typu oznakowanie w dalszym ciągu jest stosowane na niektórych odcinkach granicy polsko-czeskiej, a współczesna umowa graniczna stwierdza, że takie podwójne znaki umieszcza się między innymi na początku i końcu wspólnych granicznych dróg¹⁴. Z archiwalnej mapy katastralnej wynika, że tego typu podwójne oznakowanie niegdyś występowało na całej długości drogi granicznej. Podejrzewam więc, że mogło być ono dopuszczalne również na późniejszej granicy prusko-austriackiej. Choć takie wytłumaczenie znaczenia litery P wydaje mi się najbardziej prawdopodobne, to aspekt ten oczywiście wymaga dalszych badań.

Na koniec chciałbym podziękować przeoryszy krzeszowskich benedyktynek za zgodę na wykonanie zdjęć interesujących mnie trzech kamieni granicznych, które do dziś zachowały się na terenie klasztoru. Bo trzeba tu zauważyć, że tak jak informuje przywołana wcześniej kronika klasztorna, w 1938 roku w ogrodach klasztornych umieszczono właśnie trzy kamienie graniczne. Trzeci słupek jest chyba najmniej znany, dlatego też wart jest on osobnego opisu.

Marian Gabrowski

Przypisy

- 1 I. Scheer, A. Scheer, *Doniesienie terenowe nr 2*, [w:] Bractwo Krzyżowców, zeszyt 9, listopad 1987, s. 7.
- 2 A. Scheer, *Sprawozdanie z IV Biesiady Pokutnej w Krzeszowie*, [w:] Bractwo Krzyżowców, zeszyt 12, październik 1988, s. 7.
- 3 W. Komorowski, *Kamienie opactwa krzeszowskiego*, [w:] Na Szlaku, nr 6/2015, s. 9.
- 4 K. Michalik, *Przewodnik odpowiada: Ogród klasztorny*, [w:] Krzeszowska Pani, nr 3/2013, s. 8.
- 5 Fragment korespondencji e-mail z dnia 26 września 2013 roku.
- 6 *Chronik der Abtei Grüssau*, rok 1938; w oryginale: *An verschiedenen Stellen des Gartens wurden drei altgrüssauer Grenzsteine, die bis vor kurzem an einem Kammweg an der böhmischen Grenze gestanden hatten und dort längst durch zeitgemäße ersetzt worden waren, als Zierstücke eingesetzt. Sie tragen in barocker Meißelarbeit die Initialen des Abtes Innocenz Fritsch und die Jahreszahl 1727, haben also über 100 Jahre lang die einstige Grenze des Grüssauer Stiftslandes gehütet.*
- 7 M. Gabrowski, *Cysterski kamień graniczny z muzeum w Kamiennej Górze*, [w:] Na Szlaku, nr 10/2024, s. 15.
- 8 M. Gabrowski, *Cysterski kamień graniczny z muzeum w czeskim mieście Žacléř*, [w:] Na Szlaku, nr 11/2024, s. 19.
- 9 Mapa topograficzna *Meßtischblatt*, arkusz 3131 Schömburg, rok 1907.
- 10 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 9*, Wrocław 1996, s. 111-112.
- 11 Tamże, s. 105-106. Przy czym autorzy słownika zwracają też uwagę na fakt, że według niemieckich źródeł na miejscu Jaworowej znajduje się Wiązowa (patrz s. 241).
- 12 Z. Sarnecki, *Odkrycie kolejnych kamieni granicznych*, [w:] Przydrożne Pomniki Przeszłości, zeszyt 25, październik 1997, s. 4.
- 13 Mapa katastralna *Dorf Bernsdorf slavisch Bernardic hiezu einverleibt Berggraben in Böhmen Königgrätzer Kreis*, 1841.
- 14 *Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską sporządzona w Pradze dnia 17 stycznia 1995 roku*, [w:] Dziennik Ustaw 1996, nr 46 poz. 205.